

We hoorden het verhaal over die drie Joodse jongens, met hun opgedrongen Babylonische namen, die weigeren zich neer te leggen bij het gigantische gouden beeld dat koning Nebukadnessar had laten maken. Ze zijn niet onder de indruk van de ketelmuziek – hoorn, fluit, citer, luit, harp, doedelzak etcetera, waarmee iedereen dringend verzocht werd zich in aanbidding voor het beeld ter aarde te werpen. Zij houden zich liever aan hun onzichtbare God-bevrijder, de God die hen van jongs af gegeven is, als een soms kwellende, maar ook troostende engel. Liever die moeilijke god dan zo'n immense doodstille goudgod. Die vuuroven zelf heb ik in de lezing maar even weggelaten, want u weet wel hoe dat gaat in deze verhalen: de jongens overleven het uiteraard, zoals ook Daniël later de leeuwenkuil zal overleven.

Vermeldenswaard is dat Nebukadnessar zich aan het eind van het hoofdstuk waaruit we lazen, opzichtig 'bekeert' tot de God van de Judeeërs, die zo prachtig almachtig heeft ingegrepen om die jongens te redden. Maar zo'n 'ingrijper' is die God niet. Hij redt geen mensen uit de vuurovens die koningen en andere machthebbers van alle tijden opstoken, dat kan hij niet. Dat gebeurt alleen in de verbeelding van de hoop. Maar Nebukadnessar verordonneert nu dat iedereen opeens deze Joodse God moet gaan aanbidden en dat, wie ook maar één oneerbiedig woord over hem spreekt, in stukken moet worden gehouwen en zijn huis in puin gelegd (Daniël 3:28-29). Zo lijft hij die God direct in in zijn grootheidswaanzin, als garant voor zijn absolute macht. Want er moet altijd moet een 'amazing grace' zijn om onze 'gracious queens and kings', onze ongenadige Führers, tsaren en presidenten genadig te zijn. Of dat nu een heidense, een Joodse, een christelijke, een orthodoxe, een Hindoeïstische god is – als hij maar achter hun regeringsbeleid staat. Dat is ijzingwekkend, dat is ICE.

De tweede helft van het boek Daniël bestaat uit een duizelingwekkend visioen, een overzicht van vierhonderd jaren geschiedenis die eigenlijk al voorbij zijn, maar die Daniël als het ware met terugwerkende kracht krijgt voorgeschoteld. Een aaneenschakeling van oorlog en geweld, van over elkaar heen buitelandse wereldmachten: Babyloniërs, Meden, Perzen en Grieken, op het toneel van het Midden Oosten. Allemaal gaan ze in hun eigen tijd tekeer als in monsters gemuteerde, mensen verslindende beesten: adelaars, beren, panters, bokken en rammen. Die geschiedenis kan ook model staan voor alles wat nog komen zal: nog duizenden jaren van hetzelfde. Na de Grieken komen de Romeinen, na de Romeinen de Europese koningen en keizers, de Russen, de Ottomanen, de Amerikanen, enzovoort. Die visioenen van de machtsstrijd die Daniël's te zien krijgt, zijn overweldigender dan de vuuroven en de leeuwenkuil. Hij kan het niet aanzien, Hij wordt er beroerd, ontsteld, verbijsterd, uitgeput, ziek, krachteloos, depressief van – misschien net als wij, soms, als we het nieuws van de afgelopen dagen, weken, maanden, jaren aan ons geestesoog voorbij laten trekken.

Aan het eind van al die geschiedenissen is er in het boek Daniël (hoofdstuk 12) sprake van grote benauwdheid en sterfte, maar ook van ontkomen en uiteindelijk van opstanding: de slachtoffers zullen als sterren stralen aan de hemel. Maar hoelang nog? vraagt Daniël. En het

antwoord luidt: een tijd, tijden en een halve tijd. Met andere woorden: het zal duren en duren, maar hoe lang het ook zal duren, ooit zal er een eind aan komen, een einde aan alle doodsmacht, maar nog niet, nog lange niet. Dus branden lang na Daniël nog talloze vuurovens en draaien oorlogsmachines telkens opnieuw op volle toeren. En elke oorlog brengt nieuwe wreedheden. Een van de grootste, en omvangrijkste van alle wreedheden is nog altijd de holocaust, de vuurovens van de Shoah, afgelopen week weer herdacht.

2.

Enkele maanden geleden maakte ik dankzij Almut, een vijfentachtigjarige vertaalster in Dortmund, voor het eerst kennis met de Jiddische dichter Abraham Sutzkever, geboren in 1913. Hij genoot al in de jaren dertig van de vorige eeuw grote faam, in en ver buiten zijn woonplaats Vilnius (Wilna), in Litouwen. Toen de Duitse troepen in juni 1941 zijn stad naderden, schreef hij dit gedicht:

Gezichten in moerassen

... en grijs geworden zijn onze gedachten in één nacht.
De morgenzon strooit gloeiend zout in onze wonden
en witte duiven zijn op slag tot nachtuil omgebracht,
weglachend onze droom, die rokend is verzwonden.

– Wat sidder je, mijn land? Word jij soms net als wij verscheurd?
of vangt jouw neus nu al de geur op van verbranden?
Verslind ons maar! Te veel aan zekerheid heeft ons verbeurd;
verslind heel ons geslacht, zijn vaandels en verbanden.

Dorstig ben jij, dus zullen wij als bronnen, nieuw geslagen,
met het goud van onze lichamen jouw graven vullen.
Een nachtmerrie – gezichten in moerassen – zal ons plagen,
gezichten in moerassen bij de avondval in onze hutten.

(25 Juni 1941)

Toen Abraham Sutzkever dit gedicht schreef, moest de gruwel van de verwoesting nog beginnen. Die verwoesting beschrijft hij nauwgezet en wanhopig in zijn boek over het getto van Vilnius in de jaren 1941-1944. Over het gestage uitmoorden van bijna alle zestigduizend in het getto opgesloten Joden, 'het goud van onze lichamen', waarmee de nazi's de massagraven buiten de stad vullen.

Zijn verhaal is minstens zo adembenemend en wonderbaarlijk als dat van de vuuroven en de leeuwenkuil in het boek Daniël. Zo verbergt hij zich wekenlang tot stikkens toe tussen het plafond en de dakspanten van zijn moeders zolder; bij een razzia verstopt hij zich in een doodskist. Telkens weer is hij de jodenjagers net één slimme zet voor. Als hij te werk wordt gesteld om de Joodse bibliotheek van Vilnius te ontmantelen – want ook de Joodse cultuur moest worden uitgewist – weet hij talloze uiterst kostbare handschriften en documenten mee te smokkelen naar het getto en daar te begraven, om ze na de oorlog weer op te graven. Als er plannen zijn voor een opstand in het getto, smokkelt hij wapens in onderdelen naar binnen. Allemaal dingen die bij ontdekking de onmiddellijke dood ten gevolge zouden

hebben. En als hij dan na vele ontsnappingen in een groep naar de executieplaats wordt gevoerd, rent hij gewoon heel hard weg, verdwijnt tussen de kogels door uit het zicht en valt een willekeurig huis binnen, waar hij maandenlang liefdevol wordt verstopt en verzorgd. Dan wil hij terug naar het getto, naar zijn moeder en zijn vrouw Freydke. Als ook zijn moeder is afgevoerd en vermoord, zijn pasgeboren dochter door de nazi's letterlijk in de wieg is gesmoord, en het getto steeds leger wordt, weet Sutzkever met zijn Freydke te ontkomen. Ze kruipen uren door onderaardse gangen en smalle riolen en sluiten zich aan bij de partizanen in de omliggende wouden. Ook daar worden ze opgejaagd en velen verdrinken in de verraderlijke moerassen –, waarmee de nachtmerrie uit het gedicht, waarin de dichter 'gezichten in moerassen' ziet verzinken, werkelijkheid wordt.

Drie jaar na het gedicht met die nachtmerrie, waarna nog veel gedichten zullen volgen, waarin Sutzkever de dood van het getto huiveringwekkend documenteert, schrijft hij, met een laatste blik op het nu brandende getto, een gedicht over zijn roeping als dichter. Daarin spelen de tranen van zijn moeder een belangrijke rol, net als ook in latere gedichten:

Gezang van een jiddische dichter in het jaar 1943

Ben ik in Europa de laatste poëet?
Zing ik voor lijken of kraaien, die zwarte?
Ik verdrink in vuur, in moeras, in vet zweet,
gevangen in uren, vergeelde, opgelapte.

Met dierlijke tanden verbijt ik de leegte,
gesterkt door mijn moeders tranen. In haar huilen
hoor ik het miljoenige hart van de beenderen,
die mij bestormen in galop uit hun kuilen.

Ik ben dat miljoenige hart, de behoeder
van al hun nagelaten gezangen.
En God, van wie de mens heeft verbrand al het goede,
verstopt zich in mij – zon in bron opgevangen.

Ga open, mijn hart! en zie hoe herleven
heilige uren in toekomstvisioenen.
Verhaast en versterk hun machtige streven
en wees in jouw leed hun profeet, hun sermoenen.

En zing uit moerassen en zing uit de groeven
tot de laatste traan aan je moeder is ontgleden!
Laat horen jouw stem aan je knokige broeders,
aan het brandende getto, aan jouw volk over zeeën...

Getto van Wilna 22 juni 1943

'Daniël' werd een bijbelboek. Abraham Sutzkever heeft de 'nagelaten gezangen' van het 'miljoenige hart van de beenderen' die hem in zijn dromen nog lange tijd uit hun kuilen hebben bestormd, in talloze gedichten en andere getuigenissen klank en stem gegeven.

Sutzkever was zo beroemd dat zijn Russische dichter-vrienden in 1944 een vliegtuigje regelden om hem en zijn vrouw op te pikken bij de Russische grens. Daarvoor moesten ze wel tussen mijnen door laveren. Ook dat overleefde hij. 'Loop over woorden als over mijnen,' adviseerde hij later aan alle schrijvers. Toen Stalin na de oorlog prominente Joodse schrijvers, dichters, acteurs en andere intellectuelen begon te executeren, nam hij de wijk naar Israël. Hoe oud Daniël is geworden, weten we niet. Misschien is hij als overlever en getuige wel van alle tijden.

Abraham en Freydke kregen twee dochters. Freydke stierf in 2003, Abraham zeven jaar later, op zesennegentigjarige leeftijd. Hij hoefde de vuuroven van 7 oktober 2023 gelukkig niet meer mee te maken. En ook niet het drama van de zestigduizend die omkwamen in de vuuroven van Gaza – evenveel als in het getto van Vilnius. En wij? Wij zingen: 'Die op hun tronen tieren voort, / die in hun graven zwijgen. / Op onze lippen ligt een woord / dat klank en stem zal krijgen.'